

GEOGRAFIYA PÁNIN OQÍTÍWDA TÁLIM-TÁRBIYA HÁM GEOGRAFIYALÍQ MÁDENIYAT KÓNLIKPELERIN RAWAJLANDÍRÍW USÍLLARÍ

R.T.Gaypova

*pedagogika ilimleri kandidati, docent,
Nókis mámleketlik pedagogikalıq
instituti, Nókis qalası*

S.Ó.Xojanov;

G.Eshpanova

*Geografiya hám ekonomika bilim
tiykarları tálim baǵdarı talabaları, Nókis
mámleketlik pedagogikalıq instituti*

Házirgi zaman talapları tiykarında geografiya tálimin shólkemlestiriw processii, onıń sapası hám nátiyjelegin arttırıw, olardı dástúrli tálim túrinen jas áwladtı ılayıqlı qalıplestiriw hám rawajlanıwın támiyenlewshi oqıtıw hám tárbiyalaw baǵdarın shólkemlestiriwde paydalanıwdıń tolıq imkanın beredi. Demek, házirgi oqıwshı keń kóz-qarasqa iye bolıwı zaman talabı esaplanadı.

Jámiiyetimizdegi jedel pát penen rawajlanıp atırǵan ózgerisler, bilimlendiriwdegi reformalar bul tarawdıń aldına jańadan-jańa mashqalalardı qoyıp atır, olardıń qatarında geografiya páninde nelerdi oqıtıw hám qalay oqıtıw kerek?-degen mashqala salmaqılı áhmiyetke iye.

Oqıtıw processii bul-jıllar, ásirler dawamında belgili bilimler jıynaǵı uǵımın óz ishine alsa, házirgi waqıtqa kelip bilimlendiriwdiń belgili áwlad turmısında eskirip barıwı, onı jańalawǵa bolǵan mútájliklerdiń seziliwi- geografiyaǵa da úlken wazıypalardı qoyıp atır.

Oqıwshı dóretiwshiliksiz, onıń bilim hám kónlikpelerin iyelew processii qıyın boladı, olarda bilimge bolǵan qızıǵıw derlik bar bolmaydı joqarıdaǵı faktorlardı qollaw hám taǵı basqalar.

1. Bilim hám kónlikpelerdi ańlı ráwishte ózine sińdiriw hám este saqlap qalıwı.

2. Bilim hám kónlikpeni úyreniw jaǵdayların qollay alıwı.

3. Iyelengen bilim kónlikpelerdi ámelde dóretiwshilikte qollay alıwı. Bilim iyeley alıw metodlarınıń hár bir metodların iyelegen halda ǵana, olardıń hár birine sáykes tálim metodların qollaǵanda ǵana ol puxta iyelenedi. [2.206.]

Hár bir insanniń jetik rawajlanıwı ushın tárbiyanıń áhmiyeti ulken. Oqıwshınıń hár tárepleme kamalǵa jetiwi, bul onıń ayırım qábiletleri hám sezimleriniń jetisiwi eken. Demek, jas áwladtı beligili bir maqset jolında hár

“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındaǵı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

tárepleme ósiriw, onıń ańı hám minez-qulqın qalıplestiriw processı dep esaplaymız.

Házirgi waqıtta, tálim-tárbiya aqıllı, ádepli, miynet suygısh, bilimli, salamat, kewli taza, hár tárepleme ruxıy jaqtan azıqlanǵan, ozıq oyılı, náwqıran áwladtı qalıplestiriw kózde tutıladı.

Joqarı mádeniyatlı adamlardı tárbiyalaw eń aldın mektepten baslanıwı kúndelikli turmısımızdan bilse boladı. Bunıń ushın aldın anıq maqsetke baǵdarlanǵan tárbiya sistemasın islep shıǵarıw dáwirimizdiń eń tiykarǵı máseleleriniń biri esaplanadı. Mektep geografıyası hár tárepleme joqarı mádeniyatlı adamlardı tárbiyalaw hám qalıplestiriwde úlken imkaniyatlardı iye. Usı kúnge shekem geografıya táliminde geografıyalıq mádeniyatı qalıplestiriw menen baylanıslı bolǵan izertlewler házirgi waqıtta kóplegen jumıslar alıp barılıp atır.

Oqıtıwshı balalarǵa mádeniyat haqqında baslanǵısh túsinikler berip, olarda mádeniyat elementlerin qalıplestirip barıwı lazım. Bunıń ushın oqıtıwshınıń ózi mádeniyat tanıwshılıq bilimlerin iyelegen hám olardı pedagogikalıq ámelıyatında qollana alatuǵın bolıwı kerek. Ádebiyatlarda «mádeniyat» túsinigide túrli talıqlanǵanlıǵı sebepli mádeniyat túsinigine táriyip berip ótemiz.

Mádeniyat – jámiyettiń islep shıǵarıw, sociallıq hám ruwhıylıq turmısta qolǵa kiritilgen jetiskenlikleri bar. Qanday da bir social topar, klass yaki xalıqtıń málim dáwirde qolǵa kiritken sonday jetiskenlikleri dárejesi deyiledi. Bul táriyip rus tilindegi «kul`tura» túsiniginiń sózlik mazmunına tán latin tilindegi «kul`tura», yaǵnıy jetistiriw, tárbiyalaw rawajlandırıw, rawajlandırıw mánisinen alınǵan bolıp, konkret jámiyettiń belgili dáwirinde erisken ruwxıylıqtı, qısqası turmıs tárizin kórsetedi. Bizniń pikirimizshe, qaraqalpaq tilindegi «mádeniyat» túsinigi rus tilindegi «kul`tura» túsininiń mazmunın bermeydi. Adamnıń hár bir háreketi yaki iskerligi mádeniyat dárejesine kóteriliwi múmkin. Mısalı ushın, adamnıń júris-turısı, sóylewi yaki xojalıq júritiwi basqalardı zawıqlantırsa, bul onıń sol jumıslardı mádeniyat dárejesine kótergenligin bildiredi.

Demek, tálim-tárbiya processı úlken áwlad tárepinen óz bilim hám tájriybelerin ósip kiyatırǵan jas áwladqa úyretiwden ibarat bolıp, bul process, tiykarınan insan ómiri ushın zárúr xabarlardı áwladtan-áwladqa jetkizip beriwdi ámelge asırıladı.

Oqıwshılardıq mádeniyat haqqında baslanǵısh túsinikler berip, olarda mádeniyat elementlerin qalıplestirip barıwı kerek. Bunıń ushın oqıtıwshınıń ózi

mádeniyat tanıw bilimlerin iyelegen hám olardı pedagogikalıq ámeliyatta qollay alatuǵın bolıwı kerek.

Sózliklerde, mádeniyat-jámiyettiń islep shıǵarıw, sociallıq hám ruwhıy turmısında qolǵa kiritilgen jeńisler birigedi.

Latin tilinde «kul`tura», yaǵnıy jetistiriw, tárbiyalaw, rawajlandırıw mánisinen alınǵan bolıp, konkret jámiyettiń belgili dáwirde erisken ruwhıylıǵın, qısqası, turmıs tárizin belgileydi. Biziń pikirimizshe, ózbek tilinde «mádeniyat» túsiniǵı, rus tilindegi «kul`tura» ataması bizdegi turmıs tárizine, yaǵnıy «mánaviyat» degen túsinikti kóbirek súwretleydi.

Mádeniyat-insannıń iyelegen bilimleri hám payda qılǵan tájiriybelerine tiykarlanǵan bilim háreketleri yaki miynet iskerligi óniminiń payda bolǵan nárseler basqalarda zawıq oyata alatuǵın sociallıq hádiyesi esaplanadı.

Insannıń hár bir háreketi yaki iskerliginiń ónimi mádeniyat dárejesine kóteriliwi múmkin. Mısalı ushın, adamnıń júris-turısı, sóylewi h.t.b, bul onıń usı jumısların mádeniyat dárejesine kótergenligin bildiredi.

Joqarı mádeniyatlı adamlardı tárbiyalaw eń aldın mektepten baslanıwı kúndelikli turmısımızdan bilse boladı. Bunıń ushın aldın anıq maqsetke baǵdarlanǵan tárbiya sistemasın islep shıǵarıw dáwirimizdiń eń tiykarǵı máseleleriniń biri esaplanadı.

Mektep geografiyası hár tárepleme joqarı mádeniyatlı adamlardı tárbiyalaw ham qalıplestiriwde úlken imkaniyatlardıǵa iye.

Ulıwma geografiyalıq mádeniyatqa tiyisli bilim hám kónlikpelerdi qalıplestiriw eki baǵdar boyınsha alıp barılıwı mumkin.

1. Geografiyalıq mádeniyat túsiniǵı hám ol menen baylanıslı pánler járdeminde qalıplestiriw.

2. Tek ǵana geografiyanıń ózine tán bolǵan bilim hám kónlikpelerin qalıplestiriw.

Mektep geografiyası tek ǵana geografiyalıq bilim hám kónlikpelerdi qalıplestiriw menen, balki oqıwshılarda geologiyalıq, kartografiyalıq ekonomikalıq, ekologiyalıq, bilim hám kónlikpelerdi qalıplestiriwge xızmet qıladı.

«Mádeniyat-insannıń iyelegen bilimleri hám payda qılǵan tájiriybelerine tiykarlanǵan bilim háreketleri yaki miynet iskerligi óniminiń payda bolǵan nárseler basqalarda zawıq oyata alatuǵın sociallıq hádiyesi esaplanadı» [3.64.]

Ekologiyalıq mádeniyat, ekologiyalıq sana, ekologiyalıq tárbiya, ekologiyalıq pikirlew sıyaqlı bir qansha túsiniǵler bar, olar hám geografiya tálimi processinde tez-tez ushırap turadı. Ayırım geograf-metodistler

geografiyalıq mádeniyat túsiniǵın zárúr geografiyalıq bilim hám kónlikpelerdi iyelew dep túsinedi .

Geografiya páni oqıtıwshıları yaki metodistler geografiyalıq mádeniyat qáliplestiriwde geografiya táliminiń psixologiyalıq tiykarları jetekshi bolıwı kerek dep esaplaydı. Hár qıylı jastaǵı oqıwshılardıńgeografiya tiykarların puxta iyelew hámde pikirley alıw qábileti, qubılıslardıń oqıwshı jasına sáykes keliwi neler tásir etiwın anıqlaw sıyaqlı mashqalalar payda boladı.

Geografiyalıq mádeniyattı qáliplestiriwde oqıwshınıń tayarlıǵı, oqıtıwshınıń abıroyı, oqıwshılar jámaáti, oqıwshılar aktivligi mekteptegi ortalıq sıyaqlı hám úlken rol oynaydı. Demek, tálim processı bir pútin sistemaǵa iye. Onıń nátiyjeli shıǵıwı hár qıylı faktorlarǵa baylanıslı. Bunı ilimpazlar hár qıylı túsindiredi hám analizleydi.

Ádebiyatlar:

1. Tursinbaevna, Gaypova Roza, Turdibekova Zamira Muzapparovna, and Koshkinbaeva Mekhriban Turganbaevna. "THE IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING GEOGRAPHY." *International Journal of Pedagogics* 3.10 (2023): 53-56.
2. Gaypova R. T., Jamalatdinova N., Nasirova D. GEOGRAFIYA TALIMINDE MASHQALALIQITIWDINORNI HAMAHMIYETI //Наука и технология в современном мире. – 2023. – Т. 2. – №. 22. – С. 34-36.
3. Tursinbaevna G. R. et al. The use of interactive methods on the topic of geographic shell and its properties //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – Т. 10. – №. 8. – С. 145-149.
4. Ходжаева G. A., Gaypova R. T., Turdibekova Z. M. Talabalarning ijodiy geografik qobiliyatini rivojlantirishda muammoli tálim texnologiyalardan foydalanish //Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университетининг ахборотномаси. – 2023. – Т. 1. – С. 59.
5. Вахобов X; Гайпова P.T.Турсунов M. Географияны оқытыў методикасы Нукус «Билим» баспасы 2010ж. 207 б.
6. Даринский А.В. География ўқитиш методикаси (Педагогика институти талабалари учун ўқув кўлланма) Т.: «Ўрта ва олий таълим» 1984й.
7. Душина И.В;Понурова Г.А.Методика преподавание географии Москва-1996 192стр.
8. Гайпова P., Турдыбекова З., Байрамова А. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ //Экономика и социум. – 2023. – №. 12 (115)-1. – С. 1037-1041.
9. Зиёмухаммадов Б. Педагогика. Т.; 2006. 109 б.
- 10.Қурбонниёзов Р. География ўқитиш методикаси. Урганч 2001й.
- 11.Лернер И.Я. Развитие мышления школьников в процессе обучения истории: Пособие для учителей- М.Просвещение, 1992.

“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındaǵı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

12. Понурова Г.А. Проблемный подход в обучении географии в средней школе- М.Просвещение, 1991.
13. Ходжаева Г.А., Жиемурадова Г.Ө. География сабақларын оқытыўда өзбетинше тапсырмаларды пайдаланыўдың әхмийети.// Илим хәм жәмийет, №2,2020. 66-68 б.
14. Ходжаева Г.А., Жиемурадова Г.О. География пәни сабақларында аўызеки методтан пайдаланыўдың әхмийети // Вестник Каракалпакского государственного университета, №3, 2021. 85-88 стр.

